

TÓTH FERENC

„...megérdemli, hogy elfoglalja méltó helyét az Irodalom Köztársaságában...”

Újabb adalékok Ógyallai Besse János Károly kalandor filológus életéhez

Ógyallai Besse János Károly a magyar tudománytörténet egyik rejtélyes és mára jobbra elfeledett képviselője. Pedig az őstörténeti kutatásai mellett a magyar nyelv és irodalom egyik legelső külhoni terjesztőjeként, az első francia nyelvű magyar nyelv- és irodalomtörténet egyik szerzőjeként is megérdemelné, hogy nagyobb figyelem kísérje az életét és munkásságát. Hallatlanul érdekes életéről már több munka is megjelent,¹ ugyanakkor ezidáig még a legfontosabb életrajzi adatait sem sikerült teljes bizonyossággal megállapítani. Kevesen tudják, hogy tudományos pályafutása mellett a francia diplomácia szolgálatában is kitüntette magát informátorként és a magyar ügyekben is jártas titkos ügynökként.

Számos francia és magyar könyvtár, illetve levéltár gondos tanulmányozása során sikerült elég gazdag dokumentációt összegyűjtenem erre az érdekes, ám napjainkra szinte teljesen elfeledett személyre vonatkozólag. A már ismert és részben publikált forrásokon² kívül szeretném felhívni a figyelmet néhány kútfőre, amelyek új megvilágításba helyezik Besse franciaországi tevékenységét. A Francia Diplomáciai Levéltárban folytatott kutatásaim új forrásokat tártak fel Besse életének legutolsó szakaszáról, amelyek korábbi időszakára vonatkozóan is fontosak. Jelen tanulmányomban az új információk alapján szeretnék rámutatni Besse életének és franciaországi tartózkodásának néhány művelődéstörténeti vonatkozására.

Mint ismeretes, a hazai tudományos életben igen szenvedélyes vitát váltott ki egy cikksorozat az első ismert francia nyelvű magyar nyelv- és irodalomtörténetről a

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója. A tanulmány az KKI Klebelsberg-ösztöndíja és az MTA BTK TTI Lendület Családtörténeti kutatócsoport támogatásával készült. A tanulmányban szereplő idézetek a saját fordításaim. A „kalandor filológus” elnevezést Baumgarten Sándor művének címéből kölcsönöztem.

1 RADÓ Gyula, TARDY Lajos, *Világjáró Besse János* (Budapest: Táncsics Kiadó, 1963); BAUMGARTEN Sándor, *Jean Charles Besse: Aventurier et philologue* (Bologna: Patron, 1963).

2 Besse franciaországi tartózkodására vonatkozóan legismertebb források a Caen-i Városi Könyvtár „Papiers Decaen” kéziratgyűjteményében található. Ezek közül jó néhányat kiadtak e század elején: *Mémoires et journaux du général Decaen* (1–2 köt.), ed. Ernest PICARD et Victor PAULIER (Paris: Plon-Nourrit, 1911). Besse több levelét – amelyekre Tardy Lajos is hivatkozik műveiben – az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában (OSZKK) őrzik (Levelestár, Besse János – Jankovich Miklós 1818–1841). Ezenkívül figyelemre érdemes az a levelezése, amelyet a *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830 pour servir à l’histoire de Hongrie* című könyve kiadatásával kapcsolatban folytatott; ez a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található (fasc. 4. pag. 144.).

Mercure Étranger című párizsi folyóirat 1813-as számaiban.³ Az irodalomtörténeti kutatások sokáig Batsányi Jánosnak tulajdonították a cikkeket.⁴ Később, 1963-ban Tardy Lajos és Baumgarten Sándor adtak hangot eltérő véleményüknek, elsősorban arra alapozva azt, hogy a cikkek „Bérony” néven jelentek meg, amely Besse János Károly franciaországi álneve volt.⁵ Keresztury Dezső és Tarnai Andor közösen cáfolták Tardy feltételezését és – noha nem született kompromisszum – a kérdés jó időre lekerült a napirendről.⁶ A témával Hanus Erzsébet foglalkozott behatóbban az 1990-es évek elején, aki továbbra is Batsányi szerzősége mellett foglalt állást.⁷ Ugyanakkor Bernard Le Calloc’h Bessével foglalkozó, 1996-ban megjelent tanulmányában határozottan cáfolta Batsányi szerzőségét, és Bessenek tulajdonította a szóban forgó munkát.⁸ E sorok szerzője ugyanebben az évben néhány korábban nem ismert francia levéltári forrás fényében próbálta megvizsgálni az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet keletkezésének körülményeit.⁹

Doktori kutatásaim során behatóbban megismertem a 18–19. századi franciaországi magyar emigráció történetét. Így került érdeklődésem előterébe Ógyallai Besse János Károly franciaországi tevékenysége is, aki az emigráció egyik legfigyelemreméltóbb szereplője volt. Besse, mintegy folytatójaként a 18. századi magyar katonai emigrációnak, 1799-ben a francia hadsereg szolgálatába lépett. Tervei között szerepelt egy Magyar Légió létrehozása is, amelyet elsősorban magyar katonaszökevényekből kívánt felállítani.¹⁰ Egyben egy újfajta emigráns típusát is megtestesítette: azét a kozmopolita értelmiségét, akit magával ragad Párizs sokszínű forgataga. Ezért számomra Besse

3 *Mercure Étranger* 1 (1813): 104–105, 174–188, 218–225, 355–363; *Mercure Étranger* 2 (1813): 32–37.

4 Batsányi János összes művei 2. kötetében a szerkesztők közölték a cikksorozat teljes szövegét, Batsányinak tulajdonítva a szerzőséget. Ez a feltételezés egyébként Kont Ignácól származott, aki már a 19. század végén felfedezte a szóban forgó szöveget. Batsányi János összes művei, II. köt., szerk. KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1960), 360–398. Vö. KONT Ignác, „Bacsányi Párisban”, *Egyetemes Philologiai Közöny*, 23 (1899): 871.

5 TARDY Lajos, „Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 67 (1963): 228–232, BAUMGARTEN, *Jean Charles Besse...*

6 KERESZTURY Dezső, TARNAI Andor és TARDY Lajos, „Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 68 (1964): 350–353.

7 HANUS Erzsébet, „Le premier article en français sur la littérature hongroise le *Mercure Étranger* en 1813”, *Cahiers d’études hongroises* 5 (1993): 111–120; HANUS Erzsébet, „Magyar irodalom Franciaországban: a XIX. század első fele”, *Filológiai Közöny*, 40 (1994): 132–137.

8 Bernard LE CALLOC’H, „Jean-Charles Besse, écrivain hongrois francophone”, *Cahiers d’études hongroises* 8 (1996): 197–210.

9 TÓTH Ferenc, „Jean Charles Besse et le *Mercure Étranger*, Contribution à la genèse de la première histoire littéraire hongroise en France d’après des sources inédites”, *Cahiers d’Études Hongroises*, 8 (1996): 211–218.

10 Lásd ehhez Besse levelét, amelyet Decaen tábornokhoz írt (München, 1800. augusztus 24.):

„Tábornok Úr, a nagylelkűségére való tekintettel, amelyet azok iránt tanúsított, akik Önhöz fordultak, kérem szíveskedjék alkalmazni akár mint tolmácsot, vagy akár bármely más, a képességeimnek és rangomnak megfelelő beosztásban a béke vagy háború során egyaránt. Főleg ez utóbbi esetben szeretném felhívni a figyelmét arra a kedvező lehetőségre, amelyet egy Magyar Légió létrehozása teremtene, különösen akkor, ha figyelembe vesszük honfitársaim kedvező hozzáállását.” Bibliothèque Municipale de Caen, série Manuscrits Papiers sous-série Papiers Decaen vol. 39. fol. 80.

elsősorban a napóleoni és restaurációs idők egyik tipikus átmeneti emigránsalakját képviseli.¹¹

Besse világra jöttével kapcsolatosan a lexikonok és életrajzi szótárok téves adatot közölnek, amely szerint 1765. augusztus 31-én született Ógyallán. A legfrissebb levéltári kutatások szerint Besse János neve augusztus 29-én került be az ógyallai katolikus plébánia keresztelői anyakönyvébe.¹² Gyermekkoráról és tanulmányairól nem sokat tudunk. Anynyi bizonyosnak tekinthető, hogy ifjúkorában részt vett a porosz uralkodóval kapcsolatot kereső 1789–90-es osztrákellenes nemzeti mozgalomban, majd az annak céljait megghiúsító, 1790 júliusában létrejött reichenbachi osztrák–porosz egyezmény után jobbnak látta elhagyni az országot. Viszonylag hosszú poroszországi tartózkodása után nem sokkal szicíliai katonai szolgálatba állt és innen lépett át 1799-ben francia szolgálatba, ahol mint ügynököt – a korabeli szóhasználattal *ágenst* – egészen Napóleon bukásáig különféle speciális feladatokkal bíztak meg. A Francia Diplomáciai Levéltárban folytatott kutatásaim során már korábban felfigyeltem egy ügynöki dossziéra, amelyen Besse franciaországi álneve – vagyis „Charles Bérony” – szerepelt.¹³ Az ebben található dokumentumok segítségével pontosan követhetjük Besse karrierjét 1797-től egészen 1815-ig. Megtalálhatók itt a Szicíliai Királyságban eltöltött katonai pályájának írásos emlékei, az útlevelei és legfőképpen a francia külügyi tárcához intézett különféle tárgyú levelei. E dokumentumok segítségével nemcsak hivatali pályájának, hanem részben intellektuális fejlődésének és irodalmi erőfeszítéseinek szakaszai is kirajzolódnak.

A közelmúltban egy véletlennek köszönhető felfedezéssel sikerült egy jóval gazdagabb forrásanyaggal kiegészíteni Besse életére vonatkozó ismereteinket. Szintén a Francia Diplomáciai Levéltár személyi anyagai között (Personnel première série, Chancellerie) bukkantam a Besse János ágens halála után fennmaradt kézirat hagyatékkára, mintegy száz oldalnyi feldolgozatlan kéziratgyűjteményre, amely hagyatéki eljárásban a francia külügyminisztériumba került, és amelyet eddig egyáltalán nem ismert a magyar tudománytörténet.¹⁴ Megtalálhatók ebben Besse francia nyelvű könyvének szerződésai, illetve a kiadóval folytatott vitáit tartalmazó levelezése is. Ezenkívül a különféle kérvények, fogalmazványok mellett receptek és alkimista írások is helyet kaptak a személyes iratok között. Ez utóbbiak sorában kiemelendő számos útlevele és francia családjára vonatkozó iratai, mint például két leányának születési anyakönyvi kivonatai (lásd illusztrációk). De a legérdekesebb az a jegyzetfüzet, amelyben az életének fontosabb állomásait naptári pontossággal bemutató táblázat található. Ez kiváló segédlet lehet az életpályája iránt érdeklődő kutatók számára.¹⁵

11 Lásd ehhez: Tóth Ferenc, *Ascension sociale et identité nationale : Intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle (1692–1815)*, Officina Hungarica IX (Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 2000).

12 Az információt Horbulák Zsolt nyitraivánkai kutatásai után volt szíves megosztani velem, akinek ezúton is szeretném megköszönni a segítségét.

13 Archives Diplomatiques de La Courneuve (AD = Francia Diplomáciai Levéltár), Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony”.

14 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725 (432QO/66 Succession de Charles de Bérony).

15 A Besse életpályájának állomásait tartalmazó táblázatot a tanulmány függelékében közlöm.

Az ügynöki dossziék iratai alapján kirajzolódnak Besse rendkívüli képességei és jellemvonásai is. Besse korának egyik legjelentékenyebb nyelvtehetsége volt. A francia forradalom X. éve Messidor havának 13. napján keltezett levelében – vagyis 1802. július 2-án –, amelyben ügynöki kinevezését kérelmezte, így jellemezte saját képességeit:

Egyedül és elhagyatottan élek választott hazámban, kérem Miniszter Polgártársat, hogy méltóztassék kinevezni különleges ügynöknek. Hét nyelven beszélek és vannak összeköttetésem a bécsi és nápolyi udvaroknál, ismerem egész Németországot, Hollandiát, Poroszországot, Angliát és Olaszországot, politikai és irodalmi ismeretekkel is rendelkezem és azt hiszem, alkalmas lehetnék egy ilyen posztra, amihez igen nagy kedvem is lenne...¹⁶

Valószínűleg ekkor léphetett a külügyminisztérium szolgálatába. Régi álma volt, hogy valahol Magyarország közelében kapjon diplomáciai feladatot, és ennek érdekében már egy korábbi, a IX. év Fructidor 22-ei (1801. szeptember 9.) levelében– egyes szám első személyben! – így ajánlotta szolgálatait a külügyminiszternek:

Alkalmas lenne egy levantei szigeten betöltendő posztra, különösen Korfun, ahol a görögön kívül olaszul és szláv nyelveken is beszélnek. Ha a Köztársaság érdekei is úgy kívánják, mint kereskedelmi megbízott ezen a szigeten kapcsolatba léphetne Dalmáciával, Horvátországgal, Szlavóniával sőt Magyarországgal, valamint a Magyarországon élő honfitársaihoz hasonló szokásokkal rendelkező valamennyi néppel.¹⁷

Besse ekkori franciaországi tartózkodása során már folyamatosan használta a franciás hangzású Bérony nevet. Itt valószínűleg nemcsak egy ügynöki fedőnévről volt szó, hanem egy francia társadalomba beilleszkedni kívánó személy tudatos névhasználatáról. Besse egyik levelében úgy fogalmazott, hogy még a szülőföldjéhez, Magyarországhoz fűződő kapcsolatait is képes lett volna feláldozni az esetleg biztos állással kecsegtető francia állampolgárság megszerzése érdekében:

Magyar nemesnek született és a szicíliai király seregében katonatiszt volt, de mivel már régóta szeretne a szabad, diadalmas és dicsőséges nemzethez tartozni, amely azóta a boldog és emlékezetes idő óta uralkodik, amióta Franciaországnak bölcs, jötevő és az összes nemzet által csodált kormánya van. Az említett szolgálatból eltávozván a (szicíliai) királytól számos értékes igazolást kapott, amint ezt a mellékelt iratok bizonyítják. Ettől a pillanattól fogva nem volt más vágya mint, hogy élete hátralévő idejére francia földön megtelepedhessen, lemondva mindazokról az előnyökről, amelyeket a csatolt iratok tanúsítanak.¹⁸

16 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony”, fol. 11.

17 Uo., fol. 14.

18 Uo., fol. 19–20.

Egy másik – XI. év Vendémiaire 8-án (1804. szeptember 30.) keltezett – levele, arról tudósít bennünket, hogy ezidőtájt egy rendkívül izgalmas történelmi munkán dolgozott, amelyről sajnos a címén kívül nem sokat tudunk:

Az a munkám – amelyet nemsokára be szeretnék fejezni, és amely oly sokáig lekötött Párizsban – remélhetőleg megmutat majd valamit az erőfeszítéseimből. Ez a 18. század legfontosabb eseményeinek összefoglalója, Európa összes államának rövid statisztikai áttekintésével bemutatja minden ország fejlődését, illetve hanyatlását a 18. század folyamán egészen az általános megbékélésig. Munkám befejezéséhez már csak azt várom, hogy a germán Birodalom [!] szétदारabolódási folyamata teljesen lezáruljon. Csak azért merészeltem e csekély műről említést tenni a Miniszter Polgártársnak, hogy bizonyítsam, hogy még a számomra legkedvesebb tevékenység is igen szorosan kapcsolódik a politikához.¹⁹

Amint kiderül ebből a kis részletből, Besse igencsak korán ivott a medve bőrére... Mindenesetre a mű kézírata a szerző ígéretének megfelelően örökre befejezetlen maradt, így sajnos nem tudjuk sem méltatni, sem egybevetni a *Mercur* *Étranger*-ban közölt cikkekkel.

Besse első komoly lehetősége a diplomáciai karrierre 1803-ban adódott, amikor Decaen tábornokot, Besse pártfogóját az Indiai-óceán Isle de France²⁰ nevezetű szigetére vezényelték. Hamarosan követte is a Franciaországban kegyvesztett magas rangú katonatisztet a trópusi égöv alá, ahol elsősorban tolmács-titkári minőségben dolgozott.²¹ Később a helyi sajtó alapító tagjaként a *Gazette de l'Isle de France* szerkesztésével tette nevét halhatatlanná ebben a régióban.²² Valószínűleg itt sajátította el az újságírás azon szakmai fortélyait, amelyeket a *Mercur* *Étranger*-ban 1813-ban írott cikkekben már felismerhetünk. Azonban a trópusi klíma valószínűleg nem kedvezett egészségi állapotának, ezért betegsége miatt 1809-ben elhagyta a szigetet.²³ 1810-ben érkezett Párizsba, ahol újabb magabiztos levelekkel ostromolta a külügyi tárca vezetőit. 1810.

19 Uo., fol. 21–22.

20 Ma Mauritius szigete. Decaen tábornok Isle de France-on töltött tevékenységéről lásd: Henri PRENTOUT, *L'île de France sous Decaen 1803–1810: Essai sur la politique coloniale du Premier Empire et la rivalité de la France et de l'Angleterre dans les Indes Orientales* (Paris: Hachette, 1901).

21 Decaen tábornok így ír erről a XII. év Nivose 30-án (1804. január 21.): „Decaen, a Jóreménység-fokától keletre eső francia telepek főparancsnoka, kinevezem Bérony polgártársat a főparancsnok tolmács-titkárává angol, német, toszkán, dán és svéd nyelvekből és megparancsolom, hogy ebben a minőségben elismerjék és a vele járó javadalmazást Vendémiaire elsejétől számítva megkapja.” AD, Personnel, première série vol. 8, fol. 25.

22 Lásd ehhez: TARDY Lajos, „Az önálló Mauritius és Besse János”, in TARDY Lajos, *Régi hírünk a világban*, 207–213 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1979).

23 Decaen tábornok így ír 1809. október 28-ai levelében: „Mi, Charles Decaen, hadseregparancsnok, a Jóreménység fokától keletre eső francia telepek főparancsnoka, a Becsületrend főtisztje, láttuk az Isle de France-i kórház kirurgusának igazolásait és megbizonyosodtunk Charles Bérony úr egészségének igen rossz állapotáról, ami szükségessé teszi Franciaországba való visszatérését.” AD, Personnel première série vol. 8, fol. 26.

május 10-ei levelében például így dicséri magát: „Az összes európai nyelven tudok, kivéve törökül és görögül amelyeket latinnal és egy kevés perzsával helyettesíték. Húsz éve egyfolytában a politikai ismereteknek és a nyelvtanulásnak élek, amelyet eredeti európai helyszínen gyakoroltam...”²⁴

Besse levele keltezésének segítségével megállapíthatjuk, hogy ekkor a Saint Thomas du Louvre utca²⁵ 22. szám alatt élt. Valószínűleg ekkor kezdett el törökül tanulni azoktól a híres orientalistáktól – mint például Langlès²⁶ és Jaubert²⁷ –, akik később a *Mercure Étranger* szerkesztőgárdáját alkották. Mint ismeretes, később annyira elsajátította e nyelvet, hogy még egy török grammatikát is kiadatott Pesten 1829-ben.²⁸

Besse életének e korszakát – amely Franciaországba való visszatérésétől Napóleon bukásáig tartott – nem nagyon ismertük eddig. A nemrég előkerült kéziratgyűjtemény alapján azonban sok új információ áll rendelkezésünkre, például a magánéletére vonatkozólag is. Iratai között megtalálható két leánya születési anyakönyvi kivonata is, amelyet a párizsi prefektúrán állítottak ki. Első leánya, Émilie Charlotte 1814. május 19-én született (lásd 2. illusztráció). A kivonat alapján megtudhatjuk, hogy Besse ebben az időszakban a párizsi rendőr főkapitányságon dolgozott, ahol valószínűleg az idegenek megfigyelése lehetett a feladata. Feleségét Angélique Lallement-nak hívták. Arra sajnos semmilyen adatunk nincs, hogy mikor házasodtak össze, viszont az okmányból megtudhatjuk, hogy a házaspár első gyermeke az előkelő belvárosi quai de la Mégisserie 26. szám alatti otthonukban látta meg a napvilágot.²⁹ Marie Caroline nevű második gyermekük szintén ugyanott született, 1817. október 13-án. Ezek szerint Besse ekkor még mindig a rendőrségnél dolgozott, ami a többszörös kormányváltás okozta gyakori hivatali változások korában igen tiszteletreméltó eredménynek számított, és valószínűleg Besse kimagasló teljesítményének volt köszönhető.³⁰

24 AD, Personnel – première série vol. 8. „Charles Bérony”. 1810 május 10.

25 A Palais Royal és a Louvre közvetlen szomszédságában elhelyezkedő lakás sokkal előnyösebb negyedben volt, mint Batsányié, aki egy Helder utcai kis hotelban lakott ekkor, Párizs déli külvárosában. Későbbi Mazarine utcai lakása már egy előkelőbb negyedben található, egészen közel feküdt Besse családjáéhoz. A korabeli párizsi utcák helyzetét F. M. MARCHANT, *Le conducteur de l'étranger à Paris* (Paris: k. n., 1814) nyomán sikerült meghatároznom.

26 Louis-Mathieu Langlès (1763–1824) francia orientalista, a perzsa nyelv professzora. Ismert munkája az *Alphabet tartare-mandchou* (Paris: F.-A. Didot, 1787).

27 Amadée de Jaubert (1779–1847) Napóleon tolmácsa volt az egyiptomi hadjárat idején. Az 1795-ben alapított Élő Keleti Nyelvek iskolájának egyik első professzora. Ismertebb művei a *Voyage en Arménie et en Perse* (Paris: k. n., 1821) és az *Éléments de la grammaire turke* (Paris: Firmin-Didot, 1833).

28 Jean-Charles de BESSE, *Abrégé de la grammaire turque, contenant, outre les principes de cette langue, des idiotismes, des discours familiers et un petit vocabulaire en français, turc et hongrois* (Pest: Othon Wigand, 1829). Besse e munkája megjelenésével egyben állást foglalt a magyar nyelv eredetéről zajló elméleti vitában is. Véleménye szerint a magyarok és a törökök nyelvrokonok voltak. Íme egy részlet a könyv bevezetőjéből: „Mivel a magyar nyelv keleti eredetű, s így sokkal több hasonlóságot mutat a törökkel, a legmegfelelőbbnek tűnt az általam kitűzött célnak; s ezért láttam jónak azt is, hogy a magyarok által már régen átvett latin betűket használjam”.

29 Az utca ma is létezik, a Pont Neuf híd mellett állhatott a ház, egy mai nagyáruház helyén.

30 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

Azt már Besse életrajzi táblázatából tudhatjuk, hogy ezekben az években szinte folyamatosan Párizsban tartózkodott, s nyilván fontos szerepet játszott a már említett magyar irodalmi és nyelvészeti cikkek elkészítésében és saját álneve alatti megjelenítésében. Besse későbbi kaukázusi útleírásában egy lábjegyzetben is utalt arra, hogy közreműködött a munkában.³¹ Ezen kívül a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában őrzik egy levelének másolatát, amelyben egyértelműen kinyilvánítja, hogy részt vett a *Mercure Étranger* magyar vonatkozású írásainak elkészítésében. E levelét Besse Férussac báróhoz³² – a *Bulletin universel...*³³ folyóirat főszerkesztőjéhez – írta Budán 1827. december elsején. A levél kezdete így hangzik:

Amikor 1813-ban Párizsban tartózkodtam, az a megtiszteltetés ért, hogy a *Mercure Etranger*, avagy a *Külföldi Irodalom Évkönyve* egyik munkatársa lehettem. Szintén publikáltam a nagyszerű és tiszteletreméltó Jay úr által szerkesztett *Journal de Paris*-ban, főleg politikai cikkeket, valamint kritikai írásokat az itáliai operáról. Mivel nagyon sokáig hazámtól távol tartózkodtam, így nagy örömmel láttam visszatértemkor, hogy honfitársaim nemzeti irodalmi pályája milyen nagyot fejlődött, s hamarosan megérdemli, hogy elfoglalja méltó helyét az Irodalom Köztársaságában.³⁴

A *Mercure Étranger*-ban megjelent tanulmányok kifejezték a korabeli magyar értelmiségiek azon igényét is, hogy a magyar irodalom iránt felkeltsék a nyugat-európai közvélemény érdeklődését. Besse terve szerint – amelyet Férussac báróhoz írott levelében kifejtett – az 1813-ban elkezdett írásokat folytatni lehetett volna a *Bulletin universel* hasábjain.³⁵ Besse levelének legérdekesebb információja éppen az, hogy társszerzőnek vallja magát az említett irodalmi vállalkozásban. Ez a tény érdekes megvilágításba helyezi a viszonylag heterogén jellegű cikksorozatot, amelyben a magyar nyelv és irodalom egyaránt terítékre került. A magyar nyelv eredetét és leírását

31 „Voir à ce sujet le *Mercure Etranger*, ou *Annales de la Littérature étrangère*, de 1812 dont j'étais l'un des collaborateurs.” (Lásd erről a *Mercure Etranger*, ou *Annales de la Littérature étrangère* 1812-es évfolyamát, amelynek az egyik munkatársa voltam.) Jean-Charles de BESSE, *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople, en 1829 et 1830; pour servir à l'histoire de Hongrie* (Paris: Delaunay, 1838), 8.

32 André-Étienne-Just-Pascal-Joseph-François d'Aubedard, baron de Férussac (1786–1836), természettudós, földrajzprofesszor valamint Tarn és Garonne megyék képviselője. *Histoire des mollusques* (Paris, 1820–1851) című munka szerzője.

33 A *Bulletin universel des sciences et de l'industrie* című Férussac báró által szerkesztett változó tematikájú rendszerezett periódika 1823-tól 1830-ig jelent meg. Körülbelül száz kötete jelent meg nyolc tudományágra osztott szekcióban.

34 Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, K 305/124. A levelet egy korábbi tanulmányunkban teljes terjedelmében közöltük: TÓTH, „Jean Charles Besse”, 216–217.

35 A levél visszhangja igen szerény volt. Ebben az időszakban csak elvétve jelent meg cikk Magyarországról ebben a sajtóorgánumban. *Abrégé de la Grammaire turque* című könyve is csak egy eléggé sommás, a mű néhány mondatban való összefoglalását tartalmazó futólagos említést kapott. *Bulletin des sciences historiques, antiquités, philologie, 7e section du Bulletin Universel* (1829), 328. A folyóirat 7. szekcióját a neves orientalista, Champollion vezette. Besse könyvét egyébként J. von Hammer-Purgstall másutt igen elmarasztalta.

taglaló részt bizonyosan egy olyan európai nyelvekben jártas és igen gazdag képze-
lőerővel megáldott személy írhatta, mint Ógyallai Besse János Károly. A munkának
e része egyébként igen sok tekintetben hasonlít Besse későbbi nyelvészeti írásaira.
Igen széles, bár kissé felszínes történelmi és irodalmi ismeretei – amelyekkel olyan
szívesen dicsekedett leveleiben – ennél még jelentősebb részvételre is következtetni
engednek. Természetesen hasonlóan nagy szerepet kell tulajdonítani Batsányi János-
nak is, akinek a keze nyoma elsősorban az irodalmi részben és a műfordításokon
látszik.³⁶ Besse levelének második felében igen érzékletes képet nyújtott a reformkori
Pest-Buda felpeszdlő szellemi életéről. A nemzet történetének e méltán kiemelkedő
korszaka szinte megelevenedik ezen a francia nyelvű kézíraton, amely a világjáró
utazó szemével láttatja a modernizálódó magyar közéletet.

Besse azonban nemcsak Nyugat-Európát ismerte jól, hanem a mesés Keleten is
több ízben megfordult. Miután megtanult törökül és arabul, a francia külügyi és had-
ügyi minisztériumok ügynökként és tolmásként is alkalmazták a nyelvtudós magyar
nemest. A restauráció idején hosszú évekig dolgozott Jászvásáron, valószínűleg az ot-
tani francia konzulátuson, ahol bizonyára a magyarországi események megfigyelése
is a feladatai közé tartozott.³⁷ Remélhetőleg a későbbi kutatások erre tevékenységére
is rávilágítanak majd.

Ekkoriban egyre több időt töltött Magyarországon. Itt bekapcsolódott a néhány
évvel korábban alapított Akadémia szellemi életébe, és részt vett a tudós társaság vi-
táiban. A magyar nép eredetének rejtélye különösképpen előtérbe került a nemzeti
mozgalom kiteljesedésének idején.

Reviczky Ádám kancellár támogatásával és több megye anyagi segítségével 1829
áprilisában elindult egy nagyszabású kaukázusi expedícióra, amelynek célja a magyar
óshaza és a keleten maradt magyarok felkutatása volt. Először a Krím-félszigetre jutott
el, majd később csatlakozott a magyar származású Emánuel György orosz lovassági
tábornok Elbruszra vezetett expedíciójához, amelyben a szentpétervári akadémia tudó-
sai is részt vettek. Bessének sikerült bejárni a Kuma és a Terek folyók völgyeit és elju-
tott egy Magyar nevű település romjaihoz is. Ezt követően a Krím-félsziget déli részzeit
érintve áthajózott Trapezuntba, majd az Erzerumon, az Örmény-felvidéken és Grúzián
keresztül Konstantinápolyba érkezett. Innen 1830. szeptember elején érkezett Bécsbe.
Kaukázusi útjának tapasztalatait a *Tudományos Gyűjtemény*ben közölte.³⁸

36 A cikkek irodalmi vonatkozású részeit természetesen elsősorban Batsányi zsenijének tulajdoníthatjuk.
Batsányi közreműködésének cáfolata számomra ugyanolyan hiba lenne, mint Besse teljes kizárása a
munka lehetséges alkotóinak névsorából. Ne felejtjük el, hogy ebben az időszakban Batsányi mögött
olyan előkelő protektor állt mint egykori kufsteini rabtársa az azóta bassanói hercegi címet viselő
Maret. Ez az egykori forradalmár politikus 1813-ban a francia államgépezet egyik kulcsfigurája és
Napóleon legodaadóbb híve volt. A jeles magyar költő nevének elhallgatásával valószínűleg magyaror-
szági rokonait és Bécsben élő feleségét, Baumberg Gabriella költőnőt kívánta megóvni az osztrák rend-
őrség zaklatásaitól. Természetesen más akkoriban Párizsban tartózkodó magyar neve is felmerülhet,
mint lehetséges alkotó.

37 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

38 „Ó-Gyalai Besse János Úr jelentése Kawkaz hegyek vidékéről”, *Tudományos Gyűjtemény* 13, 10. sz. (1829):
101–118. E jelentést még négy másik követte a *Tudományos Gyűjtemény* 1829–1830-as évfolyamában.

Besse kutatásait nem igazán méltányolták hazájában, és útleírását anyagi okok miatt nem tudta magyarul könyv alakban megjelentetni. Ekkor ismét Franciaországban próbált szerencsét és az 1832-es algériai katonai expedícióban részt vett hivatalos tolmácsként, de sajnos részleteket ezzel küldetésével kapcsolatban sem találtunk eddigi kutatásaink során. Végül egy marseille-i nyomdával és egy párizsi kiadóval szövetkezve 1838-ban sikerült megjelentetnie franciául *Voyage en Crimée, au Caucase, en Géorgie, en Arménie, en Asie Mineure et à Constantinople en 1829 et 1830 pour servir à l'histoire de Hongrie* című útleírását. E munka, amelynek minden egyes példányát saját aláírásával és pecsétjével látta el, sajnos nem hozta el számára sem a várva várt sikert, sem pedig idős napjaira a nem kevésbé áhított anyagi megbecsülést. Besse élete végén szegénységben és betegségektől gyötörten élt Franciaországban. Megélhetését az apt-i tanári állásából biztosította. Azt is a hagyatéki iratokból tudhatjuk meg, hogy 1841-ben Magyarországra való hazaútja során Regensburgban érte utól a halál 1841. július 1-jén.³⁹

Végezetül megállapíthatjuk, hogy az utóbbi időszakban felfedezett források tükrében az 1813-ban a *Mercure Étranger* folyóirat hasábjain „Bérony” szerzői név alatt megjelent magyar vonatkozású írások egyik szerzőjeként híressé vált Besse János Károly igen színes életpályája kutatásához újabb fontos támpontokat kaphattunk. Noha a források inkább csak kiegészítő jellegűek, mégis alapos tanulmányozásuk lehetővé teszi a magyar irodalom- és tudománytörténet e kevésbé ismert szereplője munkásságának jobb megismerését. Irodalmi hagyományunk gyakran igen igazságtalan és túlságosan elhamarkodottan ítél oda egyes nehezen azonosítható műveket a „nagyoknak”, elfelejtve mások nem kevésbé fontos munkásságát. Besse János Károly munkássága nemcsak a filológiai és az őstörténet-kutatás szempontjából érdekes, hanem rámutat arra is, hogy a diplomáciai tevékenysége által a 19. századi magyar–francia kapcsolatok egyik fontos még felfedezésre váró szereplője volt.

39 AD, Chancellerie série B 66 n° 1725.

Függelék

Besse János Károly életútjának tabellája
(Archives Diplomatiques, Chancellerie série B 66 n° 1725)

Mes voyages dans trois parties du monde de 1790 à 1841

An	Janvier	Février	Mars	Avril	Mai	Juin	Juillet	Août	Septembre	Octobre	Novembre	Décembre
1790	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Vienne, Brunn, Olmütz, Troppau, Breslau, Leipzig
1791	Dresde, Amheim, Amster- dam	Rotterdam, Helarslai, Harrich, Londres	Londres	Londres	Londres	Paris	Paris	Paris, Strasbourg, Ettenheim, Worms, Spire, F s/M, Brunswick, Berlin	Berlin	Berlin	Berlin	Berlin. Demeuré dans cette ville jusqu'à 1795, juillet.
1795	Berlin	Berlin	Berlin	Berlin	Berlin	Berlin	Cologne, Dusseldorf, Masseich	Erkrentz	Erkrentz	Lochem, Deventer, Zypchen	Hardevick	Hardevick
1796	Amheim, Wage- ningen	Deventer, Delden	Bentheim, Lingen, Neubourg	Verden, Zell	Zell	Zell	Hanover Ff s/M	Francfort	Francfort	Francfort, Genève, Lausanne	Bâle, Bern	Lyon, Avignon, Nîmes, Mont- pellier

An	Janvier	Février	Mars	Avril	Mai	Juin	Juillet	Août	Septembre	Octobre	Novembre	Décembre
1797	Montpellier	Montpellier, Cette, Beziers, Pésénas	Marseille	Marseille Totilon	Génes, Turin	Milan	Milan	Génes, Naples	Naples	Naples	Naples	Naples
1798	Naples	Naples	Naples	Naples	Naples	Naples	Capone, Fondi	Fondi	Madlone	Madlone	Bénévent, Madelone, Naples	Veletri, Naples, Albane
1799	Capone, retraite honteuse	Fuite par la Calabre, Messine, Palerme	Zara, Agram, Oedenbourg, Vienne	Trieste, Zara En mer	En mer	Gallipoli, Palerme	Palerme	Palerme	Palerme	Palerme	Palerme, Baghelie	Palerme
1800	Messine En mer Corfou	Trieste Vienne	Vienne	Vienne	Vienne	Vienne	Vienne	Lyntz Munich	Munich	Munich	Munich	Munich
1801	Munich	Munich	Munich	Augsbourg, Stougard Strasbourg	Nancy Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris
1802	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris
1803	Paris	Paris, Caen, St-Malo, Brest	En mer	En mer	Cap de B, Espérance	En mer	En mer Pondichery En mer	En mer Rodrigue Ile-de-France	Ile-de-France	Ile-de-France	Ile-de-France	Depuis septembre 1803 jusqu'en novembre 1809 demeuré dans cette ile
1809	Ile-de-France	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	En mer	En mer

An	Janvier	Février	Mars	Avril	Mai	Juin	Juillet	Août	Septembre	Octobre	Novembre	Décembre
1810	En mer	En mer, pris par les Anglais, jeté sur l'île de Stédisse, Rennes, Paris	Paris	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Idem. Depuis le mois de fevr. 1810 jusqu'en avril 1815, toujours à Paris.
1813	Paris	Paris	Paris	Valen- ciennes, Bruxelles	Valen- ciennes, Mons, Bruxelles, Lille, Paris, Bâle, Franc- fort s/M	Francfort	Paris	Paris	Id	Id	Id	Idem
1816	Lyon, Avignon, Aix, Marseille	Marseille	Marseille	L'île d'Elbe, Cività Vecchia, Rome	Rome, Naples	Naples	Naples, Rome	Florence, Milan, Turin, Chambery, Paris	Id	Id	Id	Id
1817	Paris	Paris	Id	Id	Id	Id	Mayence, Leipzig, Varsovie	Varsovie, Lublin, Lemberg	Varsovie L.	Yassi	Id	Id
1818	Yassi	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Idem

Mes voyages dans trois parties du monde de 1790 à 1841

An	Janvier	Février	Mars	Avril	Mai	Juin	Juillet	Août	Septembre	Octobre	Novembre	Décembre
1819	Yassi	Yassi	Id	Id	Cronstadt, Hermandstadt	Yassi	Yassi, Boukarest	Constantinople	Id	Id	Id	Id
1820	Constantinople	Constantinople	Id	Id	mer Noire	Galatz Yassi	Yassi	Transylvanie Hongrie	Presbourg Tyrnau Bude Pest	Transylv. Yassi	Yassi	Yassi
1821	Yassi	Id	Id	Id	Transylvanie, Pest, Ó-Gyalla	O-Gyal-la, Pest	Pest, Ó-Gyalla	Pest	Pest	Presbourg	Presbourg	Id
1822	Presbourg	Presbourg, Pest	Pest	Pest, Cinq-Eglises, Ó-Gyalla	Ó-Gyalla	Pest	Pest	Pest	Transylv. Boukovine Yassi	Yassi	Yassi	Csernovitz Lemberg
1823	Lemberg	Id	Id	Pest Presbourg	Ó-Gyalla	Presbourg Aux bains de Pistyáni	Aux bains	Aux bains, Presbourg	Presbourg, Vienne	Presbourg	Vienne	Vienne
1824	Vienne	Vienne	Vienne, Pest	Transylv. Boukarest	Bulgarie Varna Constantin.	Constantinople	Constantinople	En mer	En mer, Gènes	Milan Venise, Trieste, Fiume	Croatie Pest	Bude
1825	Bude	Bude	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Vienne	Vienne
1826	Presbourg, Bude, Clausenbourg	Clausenb. Vásohelyi Clausenb.	Clausenbourg	Id	Temesvár Petervaradin Bude	Kamenicz	Id	Id	Bude Tornyá Arade	Kamenicz, Bude	Trieste, Gorice	Gorice
1827	Gorice	Gorice, Trieste	Trieste	Vienne	Vienne, Bude, Tornyá	Tornyá	Id	Kamenicz Bude Vienne	Vienne	Vienne, Bude	Id	Id
1828	Bude	Id	Id	Id	Id	Tornyá Arade	Tornyá	Id	Kamenicz	Id	Pest Kamenicz	Bude

An	Janvier	Février	Mars	Avril	Mai	Juin	Juillet	Août	Septembre	Octobre	Novembre	Décembre
1829	Bude	Id	Id Vienne	Bude	Bude, Vienne	Lemberg, Odessa, Crimée	Kertche Tamon Stavropol Elbrouze	Kinstanti Nogovste Magyari Muzdok Stavropol	Taman Kertch Simphero- pol	Sim- pheropol	Théodo-sie	Théodosie
1830	Théodosie	Id	Id	En mer, Trébi- zonde	Erzeroum Kars Tiflis	En mer Trébizonde Constanti- nople	En mer	En mer Trieste	Quarantin, Vienne Presbourg	Presbourg	Id	Id
1831	Presbourg Vienne Presbourg	Ó-Gyalla Presbourg	Vienne Presbourg	Presbourg	Id	Vienne Ó-Gyalla, Neusal, Tyrnau, Presbourg	Presbg. Vienne	Presbourg Schloshoff Quarantin	Quaran- taine, Vienne	Vienne	Id	Id
1832	Lyntz, Salz- bourg, Inspruck, Schaff- house, Bâle, Paris	Paris	Paris	Paris Lyon Marseille Toulon	Toulon, En mer, Alger	Alger	Id	Id	Alger, En mer, Marseille, Quaran- taine	Paris	Id	Id
1833	Paris	Id	Id	Id	Id	Idem	Id	Id	Id	Id	Id	Idem Lyon Marseille
1834	Marseille Gênes Livourne Pise Cività- Vecchia Naples	Naples	Naples Cività- Vecchia Rome	Rome	Id	Id	Rome Ancône En mer	En mer Messine En mer	Ville- franche, Nice Toulon Marseille	Marseille	Id	Id
1835	Marseille	Id	Id	Id	Idem	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Idem

An	Janvier	Février	Mars	Avril	Mai	Juin	Juillet	Août	Septembre	Octobre	Novembre	Décembre
1836	Marseille	Marseille, Aix, Draguignan, Nice	Gênes, Livourne, Pise, Florence, Lucques, Siene	Viterbe, Rome, En prison, Civitavecchia	En prison, En mer, Livourne, Toulon, Marseille	Marseille	Id	Id	Id	Id	Id	Idem
1837	Marseille	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Marseille Aix Marseille
1838	Marseille	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Id	Marseille (rayés)	Marseille (rayé)	Marseille (rayé)
1839	Marseille	Id	Id	Id	Id	Idem	Id	Id	Id	Marseille Aix Apt	Apt	Apt
1840	Apt	Apt	Apt	Apt, Marseille, Apt	Apt	Apt	Apt	Apt, Avignon, Lyon	Paris	Metz, Saarbruck, Mayence, Fft s/M, Leipzig, Berlin, Lemberg, Csernovitz, Yassi	Yassi, Soutchava, Berna, Bistritz, Clausenbg, Pest, Tyrnau, Presbourg, Vienne	Lyntz, Saltzbourg, Munich, Augsburg, Ulm, Stougard, Strasbourg, Paris
1841	Paris	Paris	Paris	Paris	Paris A une maison de santé	Paris id.						

N° 1102

ÉTAT CIVIL.

PRÉFECTURE DU DÉPARTEMENT DE LA SEINE

Ville de Paris.

Il est dû pour le présent extrait,

SAVOIR : fr. c.
Timbre 1 25
Droit d'expéd^{on} . . . 75

TOTAL . . . 2 00

NOTA. La légalisation coûte 0,25 c. en sus des frais ci-dessus.

EXTRAIT du Registre des Actes de Naissance de l'Année 1814.

N. 1. N° 32. Du vingt-trois de l'Année mil huit cent quatorze, à savoir à Paris.
Acte de Naissance de Emilie Charlotte, sus-nommée
De Bérony, femme, née à Paris, le 20 Mars 1788, épouse de la Mme Bérony,
N° 38, quai de la Seine, fille de Charles de Bérony,
employé à la direction générale de la police, et de Angélique
Lallemant, son épouse, premier témoin, Auguste
Henry César Chausseffert, âgé de vingt-trois ans,
officier, même maison. Second témoin, Louis François
Oudot, âgé de cinquante ans, propriétaire, sus-déclaré
marié, ainsi. Sous la réquisition du Père spirituel, qui a pu
lecture faite, a signé avec les témoins, Signé Charles
de Bérony, Chausseffert et Oudot.

Constaté devant moi, le 23, par moi Pierre Jean
Brochant, Officier au Maire du quatrième arrondissement
de Paris, et officier de l'Etat Civil, et Signé
Signé Brochant.

Révisé conforme au registre par moi Maire
et officier de l'Etat Civil du quatrième arrondissement
Paris, le Sieur Jostre, mil huit cent quatorze.

Collationné

Aug. Vignier
adj.
2

6750

**NOI FRANCESCO CONTE ESTERHAZY,
DI GALANTHA,**

CONSIGLIERE INTIMO ATTUALE CIAMBERLANO DI SERVIZIO, ED AMBASCIATORE DI SUA MAESTA' IMPERIALE E REALE APOSTOLICA PRESSO LA REAL CORTE DI NAPOLI.

P Artendo da questa Capitale *Il Cavalier D. Carlo Beronzi Gombelazzo*
Ungaro con un suo domestico no-
minato Ant. egnorri

con intenzione di portarli *et. h. i. z.*

perciò richiesti accompagniamo *lo* col presente nostro Passaporto, pregando i Signori Ministri, Rappresentanti, ed Uffiziali politici, militari, o maritimi delle Città, Luoghi, o Porti, per dove dovrà passare, di conceder *lo* libero il Passo, ed a seconder *lo* in tutte le occorrenze, sicuri della nostra Corrispondenza in simili, ed altre contingenze.

Dat. in Napoli il *14* *1799*
da valere per *79*

D_A

C. Esterhazy, Ambr. Cas.

von dieser Hauptstadt nath

abzurufen gefinnet ist; So ersuchen und bitten wir alle fowohl geistliche als weltliche Fürsten, Republicken, Representanten, Statthalter, und Lehenherren des H. R. Reichs, und jeden, wess Standes, Würde, und Weefens, nicht allein aller Orten frey und ungehindert ab-durch-und zurückreifen zu lassen, sondern in Rucklicht unfers gegenwartigen Passes, in allen Vorfällen Hilfe, und Beystand zu leisten; wohingegen wir uns Verbinden, ein solches in allen ähnlichen Gelegenheiten mit gleicher Willfährigkeit zu erwiederer.

Gültig.

Gratis

Bese ügynöki álnevére kiállított nápolyi császári követségi útlevel 1794-ből
(Archives Diplomatiques de La Courneuve)